

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e
Diyarbakır

Diyarbakır in the Ottoman Era

Editörler
Bahaeddin Yediyıldız
Kerstin Tomenendal

Cilt
3

Ankara 2008

© Diyarbakır Valiliği ve Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü, 2008
Bütün hakları saklıdır.
Kapak kompozisyonundaki tabağın telif hakkı Doris Bandera'ya aittir.

ISBN: 978-975-456-089-3 (Takým)
978-975-456-092-7 (3. Cilt)

Editörler
Bahaeddin Yediyıldız
Kerstin Tomenendal

Yayıncı
Diyarbakır Valiliği
Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü

Bu kitaba esas olan II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu / Diyarbakır in the Ottoman Era Second International Symposium
(15–17.11.2006, Class Hotel, Diyarbakır)

Düzenleme Kurulu
(Soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır):

İnanç Atılğan
Ahmet Aydın
Kemal Çiçek
Songül Göksu
İlhan Mehdi
Mehmet Öz
Kerstin Tomenendal
Bahaeddin Yediyıldız

Hazırlık ve Baskı: Pozitif Matbaacılık Ltd. Şti.
Çamlıca Mah. 12. Sk. No: 10/16
Yenimahalle / Ankara
Tel: 0 312 397 00 31

İletişim:

Diyarbakır Valiliği
www.diyarbakirvaliligi.gov.tr

Türk Kültürü'nü Araştırma Enstitüsü,
17. Sokak No: 38 Bahçelievler / Ankara
Tel: 0.312.213 31 00 - 0.312.215 36 46
Faks: 0 312 213 41 35

19. Yüzyıl Diyarbakır'ında Süryanîler

M. Hadi Tezokur (Dicle Üniversitesi, Diyarbakır)

Giriş

Bundan aşağı yukarı otuz sene kadar önce bir Diyarbakır Tarihi yazan eski mülkiye müfettişlerinden Basri Konyar Diyarbakır'ı “şarkın incisi, bir şiir ve füsun beldesi” olarak nitelendirir. Bir Diyarbakırlıya da “Memleketin nasıl, güzel mi?” diye sorulduğunda “Doğu'nun Paris'idir” şeklinde cevap verir. Bilindiği gibi, Fransa'nın güzellikleri ile dillere destan olan, hemen hemen herkes tarafından ayrı bir cephesi ve özellikleri övülen Paris kentinin adı, Türkçe'de güzel ve büyük bir şehri tek kelime ile anlatabilmek için kullanılan bir deyim, bir sembol olmuştur. O, görenlerin de, görmeyenlerin de hayalindeki şehirdir, emsali arasında güzelliğin- tek ölçüsü, mihenk taşıdır. Vaktiyle Trabzon – Musul – Bağdat yolu üzerinde mühim bir ticari merkez olan Diyarbakır şehri de, bugün de Anadolu'nun doğusunda birçok yolların kavşağında bulunan en önemli, en büyük şehirlerimizden birisidir. Ayrıca, Güney - Doğu Anadolu'nun en mühim kültür merkezlerinden birisi olmuş, hemen her devirde büyük âlimler, sanatkârlar yetiştirmiştir. Süleyman Nazif, (1869–1927), büyük Türkçü ve düşünür Ziya Gökalp (1876–1924), şair Cahit Sıtkı Tarancı (1911–1956) yakın devirlerde bu şehrin Türk fikir ve sanat hayatına armağan ettiği kıymetlerden bir kaçına örnek teşkil ederler. Diyarbakır'ın ilk çağlarda Amida adını taşıdığı bilinmektedir. Daha sonraları bu şehre verilen Amid adının da Amida'dan geldiği bellidir. Her ne kadar, bu ismin mânası ve hangi dilden türediği kesin olarak tespit edilememişse de, Mardin Süryânî metropoliti sayın Hanna Dolapönü Amid'in Süryânî dilindeki “emed” (Ümid) kelimesinden geldiğini söylemekte-

dir ki, o civardaki bazı şehir ve köy isimlerinin Süryanî asıllı oluşları, bir kısım dağ köylerinde bu şehir için hâlâ Emid denildiği göz önünde bulundurulursa, dikkate şâyân görünür.¹

19. yüzyıl *Diyarbakır Salnameleri*'nde Süryanîler konusuna giriş yapmadan önce *Salnamelerle* ilgili temel bilgileri vermek uygun olur düşüncesindeyim.

Salname

Çoğu zaman geçmiş medeniyetimizin hiçbir bilgi temeline dayanmadığı ve her şeyin şifahi olarak yürütüldüğü yönünde yaygın bir kanaat var. Hatta bazılarına göre bütçe kavramı dahi yoktu. Bunun hiçbir tarihi gerçekliğe dayanmadığı açıktır. Nitekim araştırmalar derinleşip yaygınlaştıkça Osmanlı'nın üç kıta üzerinde yayılan siyasi, iktisadi ve idari organizasyonunun adem-i merkeziyetçi bir planlama temeline dayandığı görülür. Hukuki davalar, arazi ölçümleri, planlar sürekli kayıt altına alınmakta ve arşivlenmektedir. *Salnameler* işte bu bağlamda hazırlanmış önemli tarihi yazılı belgelerdir. *Salname*, bir sene zarfında meydana gelen olayları, gelişmeleri tespit etmek için hazırlanan eserlere verilen addır. Salname kelimesi, Farsça "yıl" anlamındaki "sâl" kelimesi ile "mektup, kitap" anlamına gelen "nâme" kelimelelerinden terkip edilmiş olup Türkçe karşılığı "yıllık"tır. Bir yıl içinde bir coğrafi veya idari bölgenin, şehir veya başka özelliklere sahip ya da başka bir yerleşme biriminin genel dökümü *Salname* adı verilen defterlere kaydedilir; yetkili organlar ve şahıslar tarafından tetkik edilir ve eldeki maddi ve sosyal veriler ışığında bir sonraki sene için gerekli tedbirler alınır. Osmanlı Devleti'nde ilk resmî salname, 1847 yılında Sadrazam Reşid Paşa tarafından hazırlattırıldı. Söz konusu salname, Hayrullah Efendi, Ahmet Vefik Paşa ve Ahmed Cevdet Paşa'nın müşterek çalışmaları ile neşredildi. Birkaç yıl sonra bu iş için Meclis-i Maarif Başkâtibi Behçet Efendi ile Meclis azalarından Rüştü Bey görevlendirildi. Daha sonra bu görev bir İrade-i Seniyye ile Maarif Nezareti Mektubî Kalemi Heyeti'ne, 1888 yılından itibaren de Memurîn-i Mülkiye Komisyonu'na bağlı Sicill-i Ahvâl İdaresi'ne havale edildi ve resmî salnameler, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar bu idare tarafından hazır-

---

1 Göyünç, Nejat: "Onaltıncı Yüzyılın ilk Yarısında Diyarbakır". Belgelerle Türk Tarihi Dergisi II/7 (1968). s. 78-80.

landı. Vilayetler için hazırlanan salnamelerin ilki, 1283 (1866) tarihinde Trabzon'da neşredildi.²

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılda idarî, askerî ve iktisadî açıdan büyük bir çöküntünün içerisinde bulunmaktaydı. Çöküşün önüne geçmenin yollarını arayan devlet ricali, devleti dış tehditlere karşı savunmak için yoğun önlemler alırken, ülkeyi imar etmek ve sefalet içerisinde bulunan halkın ekonomik refah seviyesini yükseltmek için projeler hazırlayarak, bunların gerçekleştirilmesi için yoğun çalışmalar başlattılar.

Bu çerçevede, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklarda bulunan zenginlik ve imkânları tespit etmek için bütün vilayetlerde çalışmalar başlatıldı. Vilayet dâhilinde bulunan tabii kaynaklar, ziraat, hayvancılık, hizmet birimlerinin durumu, okullar, hastaneler, yollar, ormanlar vb. hiçbir konu ihmal edilmeden tespit edilen bilgiler yayımlanan vilayet salnamelerinde bir araya getirildi. Vilayet salnamelerinin her yıl yeniden yayımlanması suretiyle, ait olduğu vilayette bir sene zarfında meydana gelen gelişmelerin ve değişikliklerin izlenmesi mümkün hale geldi. Bu şekilde Yemen'den Kafkaslara, Kafkaslardan Balkanlar'a kadar ülkenin içinde bulunduğu durum bütün ayrıntılarıyla tespit edildi.

Diyarbakır vilayeti için hazırlanan 1869–1905 yıllarını içine alan 20 adet Salname'de, vilayetin coğrafi durumunu, siyasî olayları, ekonomiyi, sağlığı, kültürü, folkloru, kısaca sosyal hayatın bütün yönlerini ilgilendiren konularda teferruatlı bilgiler verilmektedir. Salnamelerde verilen bilgilerin ışığında, ziraattan hayvancılığa, imar faaliyetlerinden eğitime bölgenin ekonomik ve sosyal haritasını çıkarmak mümkündür. Vilayet dâhilinde mevcut yol ve köprülerin durumu hakkında bilgiler verilirken, yapılan iyileştirme ve yeni yatırımlar da ayrıntılarıyla işlenmektedir. Her yıllıkta, ziraî ve sınaî mahsullerin çeşitleri ve miktarlarının cetveller halinde dökümleri yapılmaktadır. Ayrıca, eğitim kurumları ile öğrenci sayıları ayrıntılı bir şekilde gözler önüne serilmektedir.

Biz burada bu 20 adet Salname'den özet halinde Süryanîlere ait demografik yapıyı ve Süryanîlere ait kilise, okul durumlarını ortaya koymaya çalış-

2 Duman, Hasan: Osmanlı Salnameleri ve Nevsalleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu. cilt I, Kültür Bakanlığı: Ankara 1999, s. 3.

tık. Ancak Diyarbakır Salnamelerinde Süryanîlerin genel durumuna geçmeden önce Osmanlı Salnamelerinde Süryanîler ve diğer dini cemaatlerin durumuna kısaca bakalım:

Genel Olarak Osmanlı Salnamelerinde Süryanîler ve Diğer Dini Cemaatler

Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryanî Kadim Patrikliği

Osmanlı Gayrimüslimleri idare sisteminin şartlarından birisi olan İstanbul merkezli idare Süryanîlerin idaresinde fetih öncesi İstanbul’unda Süryanî ruhani merkezinin bulunmaması³, ruhani merkezi bulunan bir kilise tarafından idaresini mümkün kılmaktadır. Bunun için de Süryanî yerleşim yerlerinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi hususlarına değinmek gerekecektir. Bu bağlamda Kudüs merkezli ve Mardin-Deyrû'z-Za'feran merkezli Yakubi Süryanî hiyerarşileri üzerinde durmak gerekecektir. Bunun nedeni bu iki kilise merkezinin farklı zamanlarda Osmanlı hâkimiyetine girmesi ve fetih öncesindeki durumlarıdır. Kudüs Süryanî hiyerarşisinin Yavuz’un fethinden önce Kıpti ve Habeş hiyerarşileriyle birlikte Ermeni Hiyerarşisinin hâkimiyetinde olduğunu gösteren bilgiler vardır.⁴ Osmanlı dönemine ait belgeler de durumun böyle olduğunu göstermektedir. Bunu Yavuz Sultan Selim’in Kudüs’ü fethi sonrası Kudüs Ermeni Patriği Sarkis’e vermiş olduğu fermandan anlıyoruz. Bu ferman 9 Kasım 1517 tarihine aittir ve Süryanîlerle birlikte Habeş ve Kıptilerin de Ermeni Patrikliğine gelenekleri üzere bağlı olduğunu göstermektedir.⁵ Bu bağlılık Rum ve Ermeni hiyerarşileri arasında tartışmalara neden olmuştur. Ancak sonraki tarihlerde, hatta XIX. yüzyılda verilen fermanlarda Süryanîlerin Ermeni hiyerarşisine bağlı olduğu açık olarak belirtilmiştir.⁶ Ayrıca kutsal topraklar meselesi ile ilgili Kudüs Rum Patriği’ne verilen bilgiler vardır. Yine aynı kaynak-

3 Seyfeli, Canan: “Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryanîler”. Süryanîler ve Süryanilik. Cilt I. Hazırlayanlar: A. Taşğın – E. Tanrıverdi – C. Seyfel. Ankara 2005, s. 67–74. Fetihten önce İstanbul’da kiliseleri ile birlikte Süryanîler yaşıyor olmasına rağmen daha sonra İstanbul’dan sürülmüşlerdir. Bununla birlikte Süryanîlerin dini liderleriyle bir dini merkezleri ve kurumları olduğunu söylemek mümkün değildir.

4 Sanjian, Avedis K.: The Armenian Communities in Syria under Ottoman Dominion. Harvard University Press: Cambridge 1965, s. 96.

5 Ercan, Yavuz: Kudüs Ermeni Patrikhanesi. Türk Tarih Kurumu Yayını: Ankara 1988, s. 15–17.

6 Ercan 1988 s. 17 vd.; Ayrıca bkz. Kenanoğlu, M. Macit: Osmanlı Millet Sistemi. Mit ve Gerçek. İstanbul 2004, s. 112–119.

lardan Süryanîlerin İstanbul'dan sürüldüklerini de biliyoruz. Bununla birlikte Süryanîlerin dini liderleriyle bir dini merkezleri-kurumları olduğunu söylemek mümkün değildir. Fermanlarda da Ermeni Patrikliği'ne bağlı olduğu belirtilmiştir.⁷ Mardin-Deyrüz-Zaferan merkezli Süryanîlerin ise, bu merkeze İstanbul ve Ankara çevresini de dâhil edebiliriz. Ermeni kaynaklarında Süryanîlerin 1783 yılında İstanbul Ermeni Patrikliği'ne bağlı olduğu belirtilir. Burada Süryanîler genellenmekle beraber bu tarihten önce Mardin merkezli Süryanî Patriği'nin aracısız Babîali ile ilişki kurduğuna dair belgelere de rastlamaktayız. 1780 sonrası belgelerde ise Kudüs Süryanîlerinin Kudüs Ermeni Patriğine, Mardin ve çevresi Süryanîlerinin ise İstanbul Ermeni Patriği'ne tabi olduğu açıkça zikredilmiştir.⁸ Bu durum sonraki yüzyıllarda ve XIX. yüzyılda Süryanî Patriklerine verilen fermanlarda da açık olarak belirtilmiştir. Devlet salnamelerinin de çıkarılmaya başladığı 1263/1847 yılında Süryanî Patriği Yakub Matran'a verilen fermanla, "Ermeni Patriği'ne dahil Halep ve Şam ve Rakka ve Diyarbakır ve Mardin ve Musul ve Kilise-i Deyrüz-Za'feran ve tevabî'i Yakubi-Süryanî Patriki olan İlyas Matran rahibin vefatı vuku'una mebni" ibareleri geçmektedir.⁹ Buradan aynı zamanda Mardin Deyrüz-Za'feran merkezli Yakubi Süryanî hiyerarşisinin Ermeni Patriği'ne bağlılığının Tanzimat döneminde de devam ettiğini öğreniyoruz. Şimdi Süryanî Kadim Patriği'nin hem millet sistemi içerisindeki yerini hem de Osmanlı resmi belgelerindeki ruhanidari durumlarını *Osmanlı Devlet Salnameleri*'nden takip edelim.

1263/1847 tarihli ilk *Salname*'de Süryanîlerle ilgili bilgi verebilecek bir kayıt yoktur. Çünkü Süryanî Kadim Kilisesi'nin kendisine bağlı olduğunu bildiğimiz Ermeni Patriği ile alakalı sadece İstanbul Ermeni Patriği'nin ismi verilmektedir. Süryanî Kadim Kilisesi ile ilgili ilk kayda 13. sayıda (1275/1859) rastlamaktayız. İstanbul Ermeni Patriği'ne bağlı olan yerler zikredilirken Kudüs Ermeni Patriği ve patriğe bağlı merkezler ve milletler verilmiştir. Burada "Kudüs, Patrik Ohannes, Livay-ı Kudüs'de Kuds-i Şerif ve tevabî'i ile Habeş ve Kıbtî ve Süryanî milletleri" ifadesi yer almaktadır. Buna göre, Süryanî Kadim Kilisesi ile ilgili ilk Kudüs Yakubi Süryanî hiye-

7 BOA. A. DVN. KLS, "Bâb-ı Âsafî Defterleri Kataloğu"nda A.DVN. KLS. koduyla "Gayr-i Müslimlere Ait Dinî ve Hayrî İşler Defteri, Kilise Def. 9, s. 73-77.

8 Külliyyat-ı Kavanin. Cilt 2, No: 2955. 8 Ramazan 1196.

9 Ercan 1988 s. 43-46.

rarşisi hakkında Yavuz Sultan Selim döneminden beri bildiğimiz bir tabiiyet zikredilmektedir. Kudüs Yakubi hiyerarşisi hakkındaki bu bağıllık salnamelerinin 19. sayısına (1281/1864) kadar devam etmekte, 20. sayıda böyle bir açıklamaya yer verilmemektedir.

Bundan sonraki kayıtları *Diyarbakır Salnameleri* 'nde görebilmekteyiz.

Diyarbakır Salnameleri'nde Süryanîler Ve Diğer Dini Cemaatler

Milli anlamda Süryanî olarak tanımlanan cemaatler, Süryanî Kadim (Batı Süryanî) Kilisesi, Doğu Süryanî (Nasturi) Kilisesi ve bu kiliselerden ayrılarak oluşan Süryanî Katolik ve Keldani Kiliseleri, yine Katolik hiyerarşiyi kabul etmiş Melkit ve Marunî Kiliseleri ile Süryanî Protestanlardır. *Diyarbakır Salnameleri*'nde 1. Salname'den 20. salnameye kadar hepsinde arada tekrardan kaçınmak amacıyla sayılmamasının dışında Gayri Müslimlere rastlamaktayız. 1869 tarihine ait ilk Salname'de Gayri Müslim Ruhani Reislerin isimleri ve unvanları bir bir zikredilmektedir.

Dahil-i Vilayetteki Milel-i Hıristiyanıyye Rûesâ-yı Ruhâniyyesi

1. Ermeni

Diyarbakır'da Piskopos Agob Efendi,
Kürdistan'da Rahib Arakil Efendi,
Mamuretülaziz'de Rahib Bedros Efendi,
Egin'de Râhib Agob Efendi,
Çemişgezek'de Rahib Kigork Efendi,
Siird'de Rahib Ohannes Efendi,
Palu'da Rahib Zakarya Efendi,
Çüngüş'de Rahib Minas Efendi,
Arapkir'de Rahib Dimityos Efendi,
Besni'de Piskopos Serabyon Efendi,

2. Ermeni Katoliği

Diyarbakır'de Agob Bahtiyaran Efendi,
Mardin'de Piskopos Melkon Efendi,
Mamuretülaziz'de İstapan İsrailyan Efendi'dir.

3. Süryanî

Diyarbakır'de Süryanî Patriği Yakob Efendi,
Mardin'de Süryanî Katoliği Patriği Filibos Efendi,
Hazro'da Serpiskopos Metah Efendi'dir.

4. Keldani

Diyarbakır'de Serpiskopos Bedros Efendi,
Siird'de Serpiskopos Petras Efendi,
Cizre'de Serpiskopos Pavlos Efendi'dir.

1870 senesine ait ikinci *Salname*'de Diyarbakır Vilayeti'nde bulunan Mileli Hıristiyanıye Rüesayı Ruhaniyesi başlığı altında bir önceki seneye ait olan ruhani reisler sayılırken bir ayrıntı dikkati çekmektedir. Ermeni Katoliklerinden ayrılmış olan Rum Katoliği ayrı başlık altında zikredilmektedir:

5. Rum Katoliği

Diyarbakır'da Papas Efendi'dir. Bu bölümde Süryanîlere ait üç yerleşim ve üç ruhani reis adı verilmektedir. Bu yerler, Diyarbakır, Mardin ve Cizre'dir. Süryanî nüfusu da 1434'tür.

Ayrıca ikinci *Salname*'de "Nefsi Diyarbakır'da Kâin Emlakı Mütenevviayı Mübeyyin Cetveldir" başlığı altında Süryanî ve diğer dini cemaatlerle ilgili şu ayrıntılar verilmiştir: İslam Mektebi: 11, Keldani Mektebi: 1, Ermeni Mektebi: 3, Protestan Mektebi: 1, Rum Mektebi: 1, Rum Katolik Mektebi: 1, Yahudi Mektebi: 1, Yahudi Havrası: 1, Kilise: 13, İslam Kabristanı: 8, Hıristiyan Mezarlığı: 4, Yahudi Mezarlığı: 1'dir.

Gayri Müslimlerin toplam ibadethane sayısı 14 iken Müslümanlara ait ibadethanelerin sayısı 15'i Hanefilere, 4 adeti de Şafilere ait olmak üzere toplam 19 dur.

Diyarbakır içinde Müslim ve gayri Müslim nüfusuna gelince:

İslam:	5033 kadın + 4781 erkek	9814 kişidir.
Ermeni	3276 kadın + 3577 erkek	6653
Ermeni Katoliği	403 kadın + 428 erkek	831
Süryanî	687 kadın + 747 erkek	1434
Süryanî Katoliği	60 kadın + 94 erkek	154
Keldani	468 kadın + 508 erkek	976
Rum	126 kadın + 179 erkek	305
Rum Katoliği	30 kadın + 25 erkek	55
Protestan	332 kadın + 318 erkek	650
Yahudi	137 kadın + 143 erkek	280 kişidir.

1870 yılında Diyarbakır Merkezde Süryanî Ortodoks, Süryanî Katoliği ve Keldanilerin toplam nüfusu 1349 erkek ve 1225 kadın olmak üzere toplam 2574 kişidir. Bu dönemde Müslüman 9814, Ermeni ve Ermeni Katoliği toplam 7684 kişidir. 1871 yılında ruhani liderlerde herhangi bir değişiklik olmamış. Ancak bu yıl içinde Diyarbakır'da Protestan Rüştüye Mektebi açılmıştır. Öğrenci sayısı otuzdur. Eğitim ve öğretimle ilgili olarak resmen bir muallim atanmamakla beraber millet piskoposu Tomas Efendi ile şimdilik tedrisleri icra olunacaktır denilmiştir. Yine bu yıla ait olmak üzere Diyarbakır Vilayetinin dâhilinde toplam nüfus 393155 olup bunun 305967'si Müslim, 76098'i gayri Müslim olarak hesap edilmiştir. Ancak nüfusun tamamının bu dönem içinde hesap edilemediği ihtar başlığında da verilmiştir.¹⁰

1872 yılına ait *Salname'nin* Dâhil-i Vilayette bulunan Mileli Hıristiyanıye Rüesa-yı Ruhaniye başlığı altında ruhani reisler yine sayılmakta olup bir değişiklik gözükmemektedir. Beri taraftan 1873 yılına ait Diyarbakır'da bulunan diğer devlet konsolosluklarından üçünün ismini vermektedir. Bunlar İngiltere, Fransa ve İran konsolosluklarıdır. Ayrıca 1871 yılında açılmış olan Diyarbakır Protestan Rüştüye Mektebi'ne muallimler tayin edilmiştir. Bunlar Mustafa Naci Efendi, Serkis Efendi ve Türkçe Muallimi Mıgırdiç Efendi'dir.

1872 tarihli *Salname*'de, kadın ve erkek toplam olarak; Süryanî: 1434, Süryanî Katolik: 174'tür. 12 Mart 1285 (24 Mart 1870) tarih ve 34 sayılı *Diyarbakır Gazetesi* 'nde "1870 yılında yapılan ilk resmi tahrir göre yerli kütüğe kayıtlı 21.372 nüfus vardır. Bunlardan 9.814 İslam, 6.853 Ermeni Gregoryan, 831 Ermeni Katolik, 1.434 Süryanî, 174 Süryanî Katolik, 976 Keldani, 305 Rum Melkit, 55 Rum Katolik, 650 Protestan, 280 Yahudi'dir.¹¹ 1293 (1876) tarihli *Vilayet Salnamesi* 'nde, ilk defa, Kadim Süryanî milleti tabiri kullanılmıştır. 1312 (1894) tarihli *Salname*'de ise nüfusla ilgili daha ayrıntılı bilgiler mevcuttur:

Merkez Kaza	Süryanî Kadim	4096
Sancak	Süryanî Kadim	6162
Sancak	Süryanî Katolik	376

Bu tarihli (1894) *Salname*'de, Süryanî Kadim erkek 2131, kadın 1965, toplam 4096 nüfus merkeze aittir. Diyarbakır Sancağı olarak belirtilen yerle-

10 *Salname-i Diyarbakır*. Sene 1288 (1871). 3. Def'a. Diyarbakır 1869-1870, s. 53.

11 Beysanoğlu, Şevket: *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*. Ankara 1963, s. 30.

şim alanlarından Lice, Siverek, Silvan ve Derik yerleşim yerlerinde ise, toplam erkek 3198, kadın 2964, genel toplam ise 6162'dir. Merkez ve sancağa bağlı yerleşim birimlerindeki toplam nüfus (Katolikler dâhil) 10.634'tür. Merkez itibariyle, gayrimüslim nüfus toplamı 15.606'dır. Bu nüfus içerisinde Süryanîlerin oranı % 25'i bulmaktadır. Bu oran, Ermeni cemaatinden sonra ikinci yoğunluktaki nüfusu ifade etmektedir. En son, 1319 (1901) tarihli *Salname*'de, Diyarbakır Süryanî nüfusu 22.748 olarak belirtilir. 1894 ile 1901 yılları arasında geçen yedi yıllık süre içerisinde Süryanî nüfusun % 100'ün üzerinde artış göstermesi, sayımın sağlıklı olması konusunda birtakım şüpheleri beraberinde getirmektedir. 24 Mart 1870 tarihli *Diyarbakır Gazetesinde* 1870 yılında yapılan ilk resmi tahrir göre yerli kütüğe kayıtlı nüfus 21.372 olarak verilmiştir.¹² Resmi istatistikler açısından bakıldığında, 1893 sayımında, nüfusun 11 ayrı kategoride tasnif edildiği görülür. İlk defa bu tarihte, Süryanî ifadesi kullanılır. 1897 nüfusu istatistiklerinde, Asurîler ikiye ayrılarak, Keldani ve Kadim Süryanî olarak tasnif edilir. 1914 sayımlarında, 22 dinî grup içinde, Kadim Süryanîler de yer alır. Ali Emiri Efendi, *Osmanlı Vilayet-i Şarkiyesi* adlı eserinin 31. sayfasında "Diyarbakır Vilayetinin Nüfus-u Umumisi" başlığı altında, vilayette bulunan gayrimüslim nüfus ile ilgili olarak şu bilgileri verir: Diyarbakır vilayetine ait olmak üzere 20 adet salname neşrolunmuştur. Bu salnamelerin ekserisinde nüfus-u umumiye-i vilayetin miktarı ve bunun ne kadarı Müslim ve ne kadarı gayrimüslim olduğu ve gayrimüslimlerin Ermeni, Protestan, Katolik, Ortodoks Süryanî, Keldani, Yahudi gibi anasır-ı muhtelifeye nispet adedi gösterilmektedir. Bununla beraber 1330 (1913-1914) hicri senesinden bermucebi tahrir nüfus-u umumiye-i vilayet şöyledir:

Ermeni: 55.890, Keldani Kadim: 5.994, Süryanî (Kadim Asuri): 37.976, Süryanî Katolik: 4.133, Ermeni Katolik: 9.960, Rum: 1.925, Protestan: 7.376, Yakubi: 10.

Burada toplam nüfus olan 619.825 kişinin 123.264'ü Hıristiyan, 492.101'i Müslüman, 2.375'i Yezidi ve 2.085'i Yahudi'dir.¹³ Bu tabloda verilen toplam gayrimüslim nüfus içerisinde, Süryanî nüfusun oranı % 34'ü bul-

12 Beysanoğlu 1963 s. 30.

13 Ali Emiri Efendi: *Osmanlı Vilayâtı Şarkiyesi* (Mukaddime Vilayat-ı Şarkiyeye'den Diyarbakır Vilayeti). İstanbul 1334/1337 (1918). Aynı kitabın sadeleştirilmiş yeni basım: *Osmanlı Şark Vilayetleri*. Haz.: Abdülkadir Yuvalı – Ahmet Halaçoğlu. Erciyes Üniversitesi Yayını: Kayseri 1992, s. 24.

maktadır. H. 1330 tarihli Nüfus-i Umumi'de, Osmanlı vilayetleri (Halep, Adana, Bitlis, Elaziz, Diyarbakir ve Erzurum) toplamında 58.735 Süryanî, sadece Diyarbakir'de 5.031 Kadim Süryanî nüfusu verilir. Bu vilayetler içinde, Süryanî ve Kadim Süryanî başlıkları altında en yoğun yerleşim alanı 51.255 ile Diyarbakir vilayetidir.¹⁴

1865–1885 tarihli *Salname*'nin 12. baskısında dünya nüfusu ile ilgili bilgi de verilmektedir. Buna göre Küre-i arzda bir milyar dört yüz yirmi dört milyon nüfus tahmin olunup üç yüz altı milyon mikdarı Avrupa'da ve sekiz yüz yirmi beş milyon kadarı Asya'da ve iki yüz milyona mütekarib nüfus Afrika'da ve dört buçuk milyonu mütecaviz nüfus Avustralya'da ve seksen beş buçuk milyon raddesindeki nüfus Amerika'da bulunmakta imiş. Bundan iki yüz milyon kadarı ehl-i İslam ve üç yüz üç milyonu Hıristiyan ve beş milyonu Yahudi olup kusuru putperest ile ehl-i kitab olmayan akvamdır. Kürei Arzda konuşulan diller iki bin beş yüz ve mezhepler de bin kadardır.

Bu sayıda dinî cemaatlerin ruhani liderlerine baktığımızda Rum Katoliği ruhani liderlik kadrosunun münhal olduğunu görüyoruz. Rum Milleti Diyarbakir'de Vekil Payosyos Efendi, Ermeni Milleti Diyarbakir'de Vekil Keşiş Ohannes Efendi, Maden'de Rahib Ohannes Efendi, Rum Katoliği Milleti Diyarbakir'de münhal, Süryanî Milleti Mardin'de Patrik Patris Efendi, Nusaybin'de Patris Efendi, Rum Milleti Silvan'da Mıgırdıç Efendi, Maden'de Ohannes Efendi, Çüngüş'de Rahib Minas Efendi, Ermeni Katoliği Milleti Diyarbakir'de Piskopos Osib Efendi, Mardin'de Melkon Efendi, Rum Katoliği Milleti Cizre'de Behnan Efendi, Midyat'da Siman Efendi, Diyarbakir'de Venha Efendi, Keldani Milleti Diyarbakir'de Metropolit Abdiyesû' Efendi, Cizre'de Yakub Efendi tarafından yönetilmektedir.

13. baskıda, Rum Ruhani liderliği münhaldir. Dâhil-i Vilayette Bulunan Rûesâ-yı Ruhaniyeyi şöyle sıralamak mümkündür:

Rum Milleti reisliği Diyarbakir'de münhaldir. Rum Katoliği Diyarbakir'de ... Efendi, Ermeni Milleti Diyarbakir'de Vekil-i Papas Ohannes Efendi, Maden'de Keşiş Matyos Efendi, Silvan'da Papas Vartan Efendi, Çüngüş'de Papas Minas Efendi, Ergani'de Papas Ohannes, Süryanî Milleti Mardin'de Patrik Patris, Diyarbakir'de Piskopos Cercis Efendi, Ermeni Kato-

---

14 McCarthy, Justin: Müslümanlar ve Azınlıklar. Çeviren: Bilge Umar. İstanbul 1998, s. 102, 103, 108.

likliği Milleti Diyarbekir'de Ferahyan Osib Efendi Mardin'de Melkon Efendi, Keldani Milleti Diyarbekir'de Metropolit Abd-i Yesu Efendi, Cizre'de Yakub Efendi tarafından idare edilmektedir. Zikredilirken Diyarbakır'da üç konsolosluğun olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır: Bunlar İngiltere Konsolos Vekili Tomas Efendi, Fransa Konsolosu Mösyö Birtran ve İran Şehbendar Vekili Tomas Efendi Sâlise'dir.

14. baskıda, Ruesâ-yı Ruhaniye şunlardır: Rum Ortodoks Metropolidi Bünyamin Efendi, Keldani Serpiskoposu Matran Abd-i Yesû' Efendi, Süryanî Katoliği Murahhası Matran Batros Efendi, Süryanî Murahhası Matran Abdullah Efendi, Ermeni Murahhas Vekili Artin Efendi, Ermeni Katolik Murahhas Vekili Vartabit Andreyas Efendi, Rum Katoliği Patrik Vekili Hori İdehem Efendi, Protestan Milleti Reis-i Ruhâniyesi Haygak Efendi, Yahudi Milleti Hahambaşı Vekili Abdullah Yıldız Efendi.

15. baskıda, Ruesâ-yı Ruhaniye, Süryanî-i Kadîm Patriği Abdülmesih Efendi Birinci Mecidî, Rum Metropolidi Soferonyos Efendi, Keldani Patrik Vekili Matran Hori Biton Efendi, Süryanî Katoliği Murahhasası Matran Patros Efendi İkinci Mecidî, Ermeni Murahhasa Vekili Hazakil Efendi, Ermeni Katolik Murahhasa Vekili Antreyas Efendi, Rum Katoliği Patrik Vekili Abraham Efendi, Protestan Milleti Reis Vekili Karabet Kapançıyan Efendi, Yahudi Milleti Hahambaşı Vekili Abdullah Yıldız Efendi'den ibarettir.

20. baskıda, Aded-i Nüfus başlığı altında bütün Diyarbakır Vilayetinin nüfusu verilmektedir. 1905 tarihini taşıyan bu son *Salname*'nin verilerine göre durum şöyledir: Diyarbekir vilayetinin nüfusu 470.760'dir. Bunun 255.993'ü erkek, 214.767'i kadındır. Bu nüfusun 375.528 Müslüman olup bunun 205828'i erkek, 169700'i kadındır.

48225'i Ermeni	24685 erkek	23540'ı kadın
22748 Süryanî	12506'ı erkek	10342'i kadın
11160'ı Katolik	5945'i erkek	5220'i kadın
5554'ü Protestan	2987'i erkek	2567 kadın
2796'ı Yahudi	1434 erkek	1358'i kadın
1782'i Yezidi ve Kıpti	1049 erkek	733'ü kadın
1500 Ortodoks	756'ı erkek	744'ü kadın
1439'ü Keldâni	776'ı erkek	663'ü kadın ve

19 kişi de başka ülkenin vatandaşlarıdır.

On dokuz kişinin dışında Diyarbakir vilayetinin nüfusu 470.741 olup a-hali cümleten Osmanlıdır. Binâenaleyh Diyarbakir vilayeti ahalişi umumen Saltanat-ı Seniyye'nin te'âlî ve temâdî-i şan u şevketi arzu-yı ciddîsiyle müte-hassis bulunuyorlar. Dâhil-i vilayette ahalinin kısm-i a'zamı Türkçe ve Arapça ve Kürtçe tekellüm ederler. Hemen şunu belirtmeliyiz ki Osmanlı tebaasında bulunan herkes eşit haklara sahip vatandaş olup bugünkü anlamda herhangi bir azınlık statüsü söz konusu değildir. Yıllıkların hazırlanması resmi idare aracılığı ile olduğundan Gayri Müslimlere bakışı da burada görebilmekteyiz.

19. Yüzyıldan Günümüze Süryanîler

Aynı döneme ait olmak üzere, Vital Cunnet *La Turquie d'Asie* adlı eserinde, Diyarbakir vilayeti için 27.544 rakamını verir. Bu karmaşık bilgiler arasından sıyrılıp, gerçek nüfusa ulaşmak oldukça zordur. Cumhuriyet döneminde ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu sayım için çıkarılan 21.07.1926 tarih ve 3810 Sayılı Kanun, sayımlarda sorulacak din sorusu için verilen açıklamada; "Yalnız Hıristiyanlar için mezhep de ilave olunur: Mesela Rum Ortodoks, Rum Katolik, Ermeni, Ermeni Protestan, Ermeni Katolik" gibi mezheplere yer verilmesi istenir. Bu gruplamada Süryanî ifadesi yer almaz. Süryanîler "diğer ve bilinmeyenler" kategorisinde değerlendirilir. Cumhuriyet dönemindeki tüm nüfus sayımlarında Süryanîler, Yezidiler, Keldaniler ve Nasturiler tasnif dışı bırakılmışlardır. Bunların yoğun olarak yaşadıkları bilinen yerleşimlerde, "diğer ve bilinmeyen" dinler hanesinin kabarık rakamlar ifade etmesi dikkat çekicidir. Bu yerleşim birimlerinin başında Mardin, Hakkâri, Diyarbakır ve Siirt gelmektedir. 1927 sayımına göre Türkiye'deki "diğer ve bilinmeyen" din sahipleri 20.000 rakamına ulaşmaktadır. Bu rakamın 11.181'i Mardin, 3.496'sı Diyarbakir, 2.09'u Siirt'te iken, 1965 sayımında 15.000 kişilik "diğer ve bilinmeyen" din sahiplerinin 6.500'ünün Mardin, 2.000'inin Siirt, 2.000'inin ise İstanbul'da bulunduğu belirlenmiştir.

Diyarbakır Süryanî Meryem Ana Kilisesi'nin vaftiz kayıtlarını esas alarak yapılan bir incelemede, 1927–1950 yılları arasında vaftiz olanların sayısı:

1927–64 Kişi	1935–56 Kişi	1943–30 Kişi
1928–61 Kişi	1936–35 Kişi	1944–34 "
1929–51 Kişi	1937–45 Kişi	1945–29 "
1930–45 Kişi	1938–39 Kişi	1946–39 "
1931–57 Kişi	1939–31 Kişi	1947–53 "
1932–50 Kişi	1940–29 Kişi	1948–55 "
1933–45 Kişi	1941–46 Kişi	1949–50 "
1934–42 Kişi	1942–36 Kişi	1950–44 "
	TOPLAM	1066

Bu tablo bize göstermektedir ki, doğum oranında sürekli bir azalma göze çarpmaktadır. Süryanî geleneklerinde yeni doğan bir çocuğun, en geç bir hafta içinde vaftiz edilmesi gerektiğini dikkate alırsak, en yoğun doğum oranının 1927, 1928 yıllarında, en düşük oranın ise 1940, 1945 yıllarında yaşandığı kaba hatlarıyla görülebilir.

Nüfus sayımlarında, "anadil" tasnifinde, "Süryanîce" ifadesi yer almaz. Tasnif dışı bırakılan bu dil, onlarca köy, ilçe ve birkaç il merkezinde konuşulmasına rağmen, ilk sayımlardan itibaren kayıtlarda bulunmaz. Buna karşın sayılan 5.000'den az olan dillerin (Acemce, Kıptice) tasnifte yer aldığını görmek mümkündür. Mardin'de 6.814 kişilik bir grubun, "sair ve meçhul" bir lisanda konuştuğu tespit edilmiştir.

1927 sayımlarında, Diyarbakır'da, "sair ve meçhul dil" kategorisinde 550 kişi yer alırken, 1935'te 34, 1945'te 99, 1950'de 29, 1955'te 38, 1960'ta 19, 1973'te 73 olarak pek de sağlıklı olmayan rakamlar ortaya çıkmaktadır. Yine 1927 sayımlarında, "sair dinler" kategorisinde Diyarbakır için verilen rakamların büyük çoğunluğunun Süryanîleri kapsadığını söylemek yanlış olmaz. Bu kategoride 3.104 kişilik bir sayı verilir. 1935'te, "Ortodoks" kategorisinde 604, 1945'te, "sair dinler" kategorisinde 1049, 1955'te, "mezhebi meçhul" kategorisinde 869, 1960'ta, "mezhebi ayırt edilemeyenler" 461, "Ortodoks" 1019 iken, 1965'te Hristiyanlar başlığı altında "diğer" kategorisinde 259, Ortodokslar için ise 572 rakamı verilir.¹⁵

15 İstatistiki bilgiler için bkz. Dündar, Fuat: Türkiye Nüfus Sayımlarında Azınlıklar. İstanbul 1999.

Bugün ise sadece dört Süryanî ailesi yaşamaktadır. Toplam nüfusları 14–20 kadardır. Süryanî ailelerinin üçü Mardin-Midyatlı olup diğer aile Diyarbakır'ın yerlisidir. Bunlar da Ana Kilise alanı içinde bulunan odacılar içinde hayatlarını idame ettirmektedirler. İslamiyet'ten sonra da Diyarbakırlı birçok Süryanî bilgin, şair ve yazar yetişmiştir. Bunlar arasında Yu-hanna David (XII. yüzyıl), Mıtran Yosef (7–1375), Patrik İbrahim (7–1412), Alkas Şem'un (7–1450), Ra-hib Abdünnur (7–1755), Rahib Yakub (7–1783) ve Na-um Faik Palak (1868–1930) kayda değer kişilerdir. Bunlardan Naum Faik Palak'ın 30 eseri vardır.¹⁶

Genel olarak Süryanîlerin Özellikleri

Süryanîler devlete bağlı munis insanlardır, iyi ahlak sahibidirler. Hırsızlık, çapulculuk yapmazlar. Çocukları genellikle devlet okullarında eğitim görmektedir. Yüksek öğrenim yapanlar doktor, dış tabibi, eczacı, mimar ve mühendis olmayı tercih ederler. Serbest çalışanlar, terzilik, kuyumculuk, dokumacılık ve bakırcılıkta üstün bir başarı göstermektedirler. Nakkaşlık, tezhip, inşaat, taşçı ve duvarcı ustalığında eşsizdirler. Süryanîler güvenilir insanlardır. Müslümanlarla çok iyi bir dostluk ve arkadaşlıkları vardır. Bayramlarda, düğünlerde, neşeli ve elemli günlerinde Müslüman komşularını ziyaret eder, tebrik ve taziyelerde bulunurlar.

Süryanîlerin Nüfusu

Mevcut kaynaklar Süryanîlerin nüfusunu iki milyon 415 bin olarak göstermektedir.¹⁷ Bu nüfusun yeryüzündeki dağılımı şöyledir:

Hindistan'da	2.000.000
Amerika ve Brezilya'da	150.000
Suriye'de	150.000
Irak'ta	50.000
Lübnan ve Ürdün'de	20.000
Türkiye'de	45.000
Toplam	2.415.000

16 Şimşek, Mehmet: Süryaniler ve Diyarbakır. İstanbul 2003, s. 128–136.

17 Beysanoğlu, Şevket: "Süryaniler". Diyarbakır: Müze Şehir. Hazırlayanlar: Şevket Beysanoğlu – M. Sabri Koz – Emin Nedret İşli. Yapı Kredi Yayınları: İstanbul 1999, s. 365. Sertoğlu, Mithat: Süryanî Türklerinin Siyasi ve İctimai Tarihi. İstanbul 1974, s. 74; Günel, Aziz: Türk Süryanîler Tarihi. Diyarbakır 1970, s. 320; Özbay, Kemal: Süryanîler, Kadim Süryanîler ikiye'deki Durumları. İstanbul 1974, s. 22.

Türkiye'deki Süryanîlerin İstanbul, Ankara, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Midyat, İdil, Nusaybin, Adana, Gaziantep, İskenderun gibi il ve ilçelerde yaşadıkları kabul edilmektedir. Bu durum son 35 yıl içinde çok değişmiştir. Önceleri Diyarbakır, Mardin, Midyat, İdil ve Nusaybin'den göç eden Süryanîler, çoğunlukla İstanbul'a yerleşirlerdi. Son yıllarda, burardan ve İstanbul ve diğer illerden Avrupa'ya, çoğunlukla İsveç, Almanya, Hollanda ve Belçika'ya; Amerika Birleşik Devleti'ne ve Kanada'ya göç etmektedirler. Örneğin İsveç'te Stockholm'ün 40 km. uzağında bulunan Södertälje kentine yerleşmiş yirmi bini aşkın Süryanî vatandaşımız vardır. Ve buraya "Avrupa'nın Midyat'ı" denmektedir. Yalnız İsveç'te yirmi yedi Süryanî Derneği kurulmuştur.¹⁸ Günümüzde Diyarbakır'ın ilçe ve köylerinde Süryanîlerden kimse kalmamıştır. Kent merkezinde sayıları çok azalmıştır.

Şimdi burada sorulması gereken soru şu olmalı bence: Bir zamanlar sadece güney doğu Anadolu bölgesinde elli beş binlerle ifade edilen Süryanî nüfusu bugün Diyarbakır'da sadece yirmiye, bütün bölgede de sadece 2010'a düşmüştür. Niçin? Bunun birkaç cevabı olabilir:

1. Süryanîlerin en büyük kayıplarından biri, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşandı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'ne savaş açan ülkeler, Osmanlı topraklarında yaşayan Süryanîlere özerk devlet kurmaları hususunda teminat verdiler. Savaş sonrasında bölge üzerindeki hesapları değişen Batılı ülkeler Süryanîleri yalnız bıraktılar. Onlar da Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmanın bedelini ağır ödediler. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Doğu Süryanîlerinin hepsi çıkan çatışmalarda ya öldürüldü veya Osmanlı toprakları dışına sürüldü. Öyle ki bu çatışmalardan Batı Süryanîleri dahi nasiplerini almışlardır.

2. Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun akabinde göç eden Süryanîlerin geri dönmelerine müsaade edilmedi. "Lozan görüşmelerinde Türkiye sınırları içinde yaşayan gayrimüslimlere azınlık statüsü verilmesine rağmen Süryanîler bunun dışında kaldı. Elde yazılı bir metin olmamasına karşın bunu Atatürk ile o zamanın Süryanî Patriği III. İlyas'ın dostluğuna bağlayanlar var. Bunlara göre Atatürk, III. İlyas'tan Lozan'a elçi yollamamasını istedi. III. İlyas da Lozan'da bulunan elçisi Metropolit Barsavm'ı geri çağırdı. Sonuçta cemaatini kaybeden Süryanî Kilisesi

18 Güneş, 28 Mart 1988. "Süryani Olayı" (B. Murat Öztemiz).

liderleri, kilise merkezlerini Türkiye sınırı dışına çıkarmak zorunda kaldı. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde Güney Doğu Anadolu Bölgesi ve İstanbul'da yaşayan Süryanîler patrik merkezini 1934 yılında Şam'a nakletmişlerdir.

3. Artık Süryanîler modernleşen dünyada yeni oluşumlarla, yeni durumlarla karşı karşıya kaldılar. Türkiye'de 1960'lı yıllarda yurt dışına başlayan işçi göçleriyle Avrupa ile tanışma imkânını yakaladılar. Süryanîlerin Avrupa'ya doğru gerçekleşen bu göçü ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Gerçi Türkiye'den Avrupa'ya işçi olarak sadece Süryanîler göç etmemişler, ülkenin muhtelif şehirlerinden Türk kökenliler de bu kervanına katılmışlardır. Bu ilk göç hareketi geride kalanları da cesaretlendirmiştir. Gidenler yakın akraba eş dost kim varsa Avrupa'ya götürmenin yollarını aramaya başladı. Böylece Avrupa'ya arkası kesilmeyen bir göç dalgası oluştu.

4. 1970'li yıllarda, Kıbrıs olayları neticesinde Müslüman halkın göstermiş olduğu tepki, Süryanîlerin yurtdışına göçünü hızlandırmıştır. 1980'li yıllarda başlayan göç dalgası Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesindeki Süryanîleri bitirme noktasına getirmiştir. Bölgenin yaşamış olduğu terör olaylarının ağır bedellerinden biri de Süryanî göçleri olmuştur. Süryanîlere ait köylerin hemen hemen tamamı boşalmıştır. Süryanîler kendi içlerinde yaşadıkları güvensizlik duygusu neticesinde göç etmişlerdir. Bugün dünyanın dört bir tarafına özellikle İskandinav ülkelerine göç etmiş olan Süryanîler için artık Türkiye merkez olmaktan çıkmıştır. Mesela İsveç'te 27 Süryanî derneği bulunmaktadır. Stockholm'un kuzeyinde bulunan Södertälje kentinde yerleşmiş yirmi bin Süryanî vardır. Oysa kültür zenginliği olarak bile düşünülüğünde yaşadıkları yerlerde onlar muhafaza edilebilmiş olsaydı İsa'nın diliyle ibadet eden bir toplum, Anadolu'nun kaybolan bir zenginliği olmayacaktı. Burada özellikle belirtmek istiyorum ki, Türkiye kendi içinde bir renk zenginliğinin son kalıntılarını da kaybetmek üzeredir.

Mesela 2000 yıllık bir tarihe sahip Zeus tapnağı kalıntıları yanında yapılmış Mor Yakup Kilisesi ve Manastırı'nın da olduğu Salha köyünde 1466 kişi varken bugün 5 kişi kalmıştır. Zaz (İzbırak) köyünde 288 kişi varken bugün bir tek Süryanî bile kalmamıştır.

Sözlerime son verirken haddim olmayarak bir hususun altını çizmek istiyorum: Süryanî köylerini gezerken gördüğüm Süryanîlerle Müslümanlar

arasında tek taraflı bir ilişkinin olduğudur. Müslümanlar Hıristiyanlara hoşgörü ile değil sanki hor görüyle bakmaktadırlar. Mesela Haço, Gavur, Filla gibi lakaplar Hıristiyan komşularına Müslümanların verdiği lakaplardır. Bunları söylerken Batının bugünkü İslam Dünyasına ve Müslümanlara bakışı ile mukayese ederek değil geçmişte Osmanlı Devleti'nin yönetimi altındaki Hıristiyan, Müslüman, Yahudi ve diğer dini cemaatlere bakışı ile mukayese ederek söylüyorum. Demem o ki, Müslümanlar belki de kendilerinde var olan aşırı özgüvenden kaynaklanan bir yanlış tavır içindedirler. Bu son değerlendirmeler benim sezgilerime dayalı hususlardır. Aslında konu, tarihî ve sosyolojik bütün boyutları içinde disiplinler arası bir yaklaşımla tahlil edilmelidir.